

El llit fluvial

Carles Domingo

El concepte de *llit* d'un riu

El solc que recorre un corrent d'aigua en constitueix el *llit*. L'ús d'aquest mot per a designar una entitat que no té cap mena de relació amb el parament domèstic no ens ha d'estranyar, perquè, en aquest sentit, no és sinó un cas més de l'extensió o generalització de *llit* a «cosa que està disposada com a fons inferior o de sosteniment d'altres», com diu el diccionari Alcover-Moll. Val a dir que totes les paraules que la llengua ofereix per a aquesta denominació del marc natural d'arruament de les aigües són mots que emmanllevem o adoptem i que no usem pas en llur sentit recte.

Cal tenir en compte que els llits fluvials, aquestes cintes que recorren el paisatge, constituïnt-ne un element clarament diferenciat, en els nostres climes si més no, no acostumen a estar sempre aprofitats íntegrament per l'aigua. En realitat, la major part del temps són com llits parats, però ocupats tan sols en part. Són uns espais marcats sens dubte per la immediatesa de l'aigua, tant per la mena de vegetació que s'hi fa com per l'aspecte especial dels elements minerals que s'hi troben; ara bé, d'aquests espais, l'aigua només se'n sol reservar una fracció, de vegades ben petita. No és pas, si així ho podem dir, que l'aigua renunciï a la plena potestat de tot l'indret i, de fet, de tant en tant, l'exerceix amb una bona revinguda, però habitualment roman aparentment inofensiva, arrambada i continguda en un sector concret.

De fet, el concepte de *riu mediterrani* implica més una noció d'espai que no pas d'un esdeveniment. El riu és l'espai per on s'esdevé o pot esdevenir el pas de l'aigua. Un riu en un moment donat pot no dur aigua i, tanmateix, continua

essent un riu, perquè és més que res l'espai per on indefectiblement passarà quan les circumstàncies ho permetin. Per això, així mateix, un riu sec continua essent un riu.

Parts del llit fluvial

Podem distingir, doncs, com a mínim, dues parts en el llit fluvial: la part ocupada permanentment per l'aigua i la que l'aigua cobreix tan sols en les revingudes normals. La llengua general, però, no ha creat mots distints per a distingir aquestes dues parts. Si més no, no els hem sabut trobar. La potamologia o ciència dels rius, en canvi, diferencia el *canal fluvial* —o simplement *canal*—, que es caracteritza per no tenir vegetació, del *llit menor* o *llit ordinari*, els límits dels qual no són sinó les ribes o dics naturals.

Hi ha també el *llit major*, o *llit* o *plana d'inundació*, que s'estén més enllà de les ribes i és ocupat tan sols quan el riu es desborda, de tan ple que va.

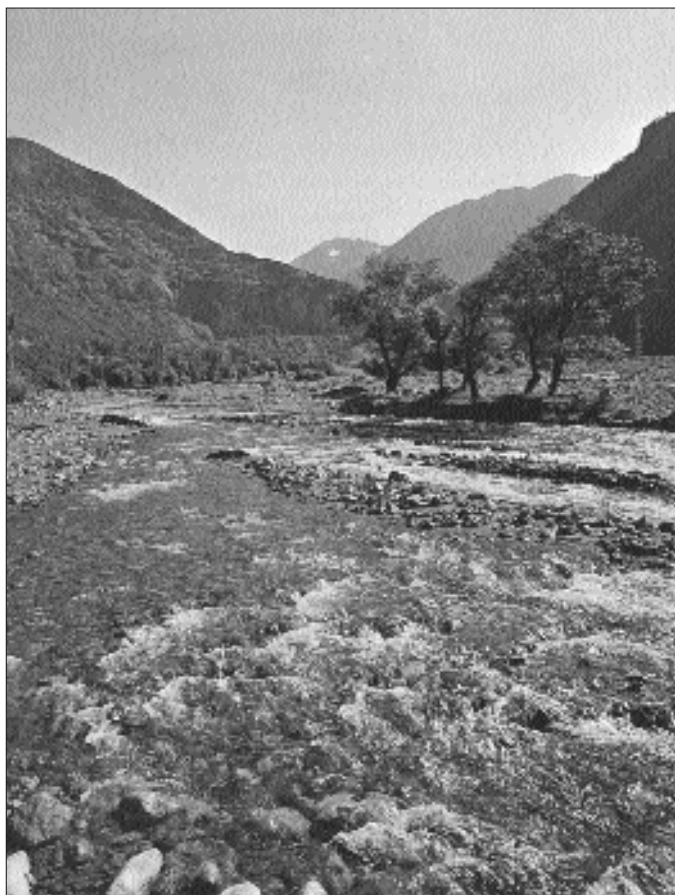
Aquesta part de plana riberena entre la riba i el marge de la primera terrassa fluvial és anomenada *sot* en diversos punts del domini del català occidental, que trobem seguint ribera amunt els grans rius des de llur junció amb l'Ebre. Coromines adverteix que el nom *sot* no té res a veure amb el *sot* propi del català central; fins i tot té un origen diferent, com suggereix el fet que no es pronuncii igual: la o és tancada.

Ús, etimologia i extensió del mot *llera*

Un mot que s'ha anat imposant, diríem, d'ençà dels anys seixanta (potser coincidint amb l'elaboració de la *Gran enciclopèdia catalana*) és *llera*. Aquest mot té un significat més específic que *llit*, el qual, en realitat, convé a tot fons que sosté una massa d'aigua (així, posem per cas, parlem del «llit d'un llac» o bé del mar). *Llera*, en canvi, tan sols és aplicable a jaç d'aigua que flueix.

Precisant encara més aquest significat, Oriol Riba, en el *Diccionari de geologia*, entenem que proposa reservar *llera* per a anomenar el canal fluvial; és a dir, no s'ha de dir *llera* de tot el llit menor del riu, sinó tan sols la part de la regata més fonda, aquella que no mancarà mai d'aigua si el curs fluvial és permanent, o que omplirà primer si aquest curs és per definició temporal.

Tanmateix, els testimoniatges dels diccionaris Alcover-Moll i Coromines sobre l'ús viu d'aquest nom popular als llocs d'on ha estat

Un tram de la Noguera Ribagorçana lliure de l'empremta de cap aprofitament hidroelèctric. S'hi distingeix bé el canal fluvial o *llera* i el llit menor o ordinari; aquest darrer ja amb una mica de vegetació, que n'hi pot fer, perquè normalment és eixut. El riu no es troba lluny del seu naixement i en la fotografia el veiem travessant la vall de Barravés en un punt situat entre Senet i Vilaller (Alta Ribagorça).

captat no s'avenen pas gaire a justificar aquesta derivació moderna. Sembla com si s'hagués produït l'adaptació a significar això d'una manera més aviat forçada; una mica com si hom hi hagués volgut fer entrar el clau per la cabota. Com si el fet de ser un mot dialectal poc conegut –evidentment relacionat amb el món fluvial i també amb aspectes de la riba– el convertís en el mot més adient per a ser adaptat per anomenar allò que la llengua fins aleshores no sabia designar sinó d'una forma poc satisfactòria, per tal com ho feia a través de metàfores d'aplicació poc exclusiva.

Cal dir, però, que això realment no és sinó un procés de neologia semàntica, o sia, com diu Carles Riera, l'ús d'un terme ja existent en la llengua (*llera*, en aquest cas) amb un contingut semàntic nou (*llit fluvial*, *tout court*). S'ha de convenir que els llenguatges tècnics són plens d'aquesta mena d'habilitacions.

Tornant, però, a la informació que ens proporcionen els diccionaris suara esmentats, cal dir que tots dos consideren *llera* un mot secundari: de fet, una simple variant ribagorçana del mot *glera*, al qual «llera», fins i tot és remès per a definir-lo en Alcover-Moll. Segons Coromines, *glera*, que en el període antic tenia un ús que s'estenia per tot el domini, actualment, per contra, es troba restringit a tan sols dos nuclis del català occidental, l'un del sud-oest, que arriba fins al Baix Maestrat i l'altre del nord-oest.

Glera, altrament, no fa mai referència al llit sencer del riu, sinó tan sols a un tros; un que es fa notar perquè és ple de pedres. I és que en *glera* (i això és vàlid també per a la seva variant *llera*) és significatiu sobretot l'amuntegament pedrós; en principi, un amuntegament de rocs en certa manera especial, perquè han estat arrossegats i afaïxonats en l'arrossec, per corrents d'aigua. Aquest amuntegament pot agafar un aspecte com de platja fluvial «platja de còdols i arenys gruixuts», com diu Coromines de les gleres tortosines. Més que més, però, és un codolar, un munt qualsevol de còdols arrambat en una vora d'un corrent fluvial que potser hi fa un sortint que l'aigua mig volta, com consideren pertinent a Fraga per a les seves «glieres», sense que això, amb tot, sigui bàsic.

Només excepcionalment es pot arribar a perdre la referència a l'aigua

en la caracterització d'una llera o glera concreta. A l'abrupte massís muntanyós del Turbó, entre l'Alta i la Baixa Ribagorça, entenen per *llera* una «clapissa de canal molt rosta» (aclarint que una *clapissa* és un acumulament rodoladís de rocs de mida mitjana i que les *canals* a què ens referim són barranquets d'un pendent molt fort).

El pas de *glera* a *llera* es devia produir al nucli nord-oest del català occidental, que correspon al domini del ribagorçà. És sabut que en aquest dialecte es produeix la palatalització de la *l*, precedida d'oclusiva, a *ll*. *Glera*, per tant, devia passar a *gllera*, forma de la qual, després, s'hauria eliminat la *g*, potser amb ensordiment previ d'aquest so (de fet, segons Coromines, a les valls de Boí i de Castanesa s'hi troben la variant *cllera* i *clera*).

Corroborant que *llera* té més a veure amb *pedram* que amb *llit de riu*, tenim el derivat *lateral*, recollit a Sopeira (Alta Ribagorça). Un *lateral* és un tros del llit major on, de resultes de passar-hi el riu en una avinguda, en retirar-se, l'aigua hi ha deixat tot de pedres rodades, amb què s'ha perdut per al conreu.

Altres mots usats per a referir-nos al llit d'un riu: *mare*, *jaç*, *caixer*, *buc*

Quan un corrent d'aigua es desborda diem que *surt* o *ix de mare*. I és que la concavitat del terreny que acull el curs fluvial en totes les seves variacions –o sia, el llit menor– és vist com la seva mare. *Mare*, és clar, més aviat en el sentit de matriu o marc natural seu, on no passa res si fa de les seves.

Creiem que aquesta aplicació de *mare* significant llit fluvial deu tenir poca vida independent; és a dir que, llevat de les locucions esmentades d'*eixir* o *sortir de mare*, no és normal referir-se al llit fluvial amb aquest mot.

Talment com un llit, és també un *jaç* –és a dir, una cosa que hi ha a la base d'una altra i que la sosté–. El llit fluvial sovint és anomenat *jaç del riu*.

Cal dir que, com *llit*, *jaç* en aquest sentit no es limita a significar el contingut de la massa aquosa d'un corrent fluvial, sinó que ho pot ésser de qualsevol massa d'aigua, amb fluència o sense. Així com s'esdevé en *llit*, la massa aquosa no sol establir-se permanentment damunt la totalitat del *jaç* potencial, sinó que en sol cobrir només una part. *Jaç* equival a llit

menor, i no (segons el valor que li dona Oriol Riba) a *llera*.

Tenim finalment els mots *buc* i *caixer*, els quals, però, semblen referir-se sobretot a les parets de les vores i al fons, que es troben habitualment en contacte amb l'aigua del corrent fluvial.

De fet, en una significació paral·lela, *caixer* s'usa molt, en contrades on el reg és una pràctica agrícola inveterada, per a anomenar les parets laterals d'una sèquia; sovint, però, no anomena el conjunt dels dos costers sinó un de sol (Tremp, Balaguer, Segrià, Baix Ebre, País Valencià), per bé que a vegades en valencià també designa el conjunt dels dos marges amb l'espai entremig. D'ací a esmentar així mateix els marges dels cursos d'aigua natural, el trànsit sembla fàcil i, si ho és, en algun lloc es deu haver esdevingut. Així és, en efecte: Coromines ens el reporta de Soses i Massalcoreig (Segrià), on s'aplica al conjunt dels dos marges dels rius que coeixen: el Segre i el Cinca.

Altrament Oriol Riba ens reporta també el primitiu *caixa* amb el significat precís, recollit en valencià, de «llit i riba d'un curs d'aigua».

Pel que fa a *buc*, aquesta accepció no cal dir que és translàtica, de fet, una més de les que presenta aquest mot. Val a dir que, en el fons, tots els *bucs* tenen en comú en llur significat una idea de ser els embolcalls o contenidors d'una cavitat, el contingut intern de la qual és la cosa més important de l'objecte en qüestió. Així, per exemple, en l'accepció bàsica de *rusc d'abelles*, no cal dir que allò de més valor d'aquest buc és l'eixam.

Entre les coses formades per un bastiment anomenat *buc* –en l'espai intern del qual hi ha allò material que és la seva raó d'ésser– tenim, per exemple, les *cisternes* i les *escales*. Fixem-nos que en aquests casos es tracta de construccions allargassades, si més no, disposades a l'entorn d'un eix longitudinal, per les quals es circula o s'ha circulat (per l'escala hom hi puja o hi baixa; per la cisterna cau aigua o en traiem). Si abstraiem aquesta funcionalitat per a un trànsit qualsevol, fet possible gràcies a una determinada estructura, i projectem horitzontalment aquesta estructura sobre el paisatge allargant-lo tant com calgui, la paraula *buc*, que expressa tot això, convindrà també per a *caixer* de curs d'aigua qualsevol. ♦